
ETNOCÍDIUM

Gulyás Éva¹

Tisztázó észrevételek egy gyakran használt fogalomhoz

Az etnocídium egy nemzeti vagy etnikai csoport kultúrájának felszámolása, a csoport vagy egy része megsemmisítésének céljával. Az erre irányuló politika gyakorlati kivitelezése rendszerint lassú, s amíg az áldozatok szempontjából mindig érezhető és fájdalmas, addig a külső szemlélők számára olykor észrevétlen folyamat. Kivételt jelent ez alól valamely állam területének feldarabolása, esetleg jelentős részeinek a szomszédos államok területéhez csatolása, amikor is a változások radikálisak és történelmi léptékben viszonylag gyorsak (amin azt értem, hogy bizonyos fokozataik két-három generáció életén belül lezajlanak). Ugyanez a folyamat a kanadai indiánok vagy a távol-keleti ainuk esetében egy évszázadon át tartott.

Az etnocídium egy nemzeti vagy etnikai csoport másik csoportnak való feltétlen alárendeléseként jelenik meg, a csoport felszámolásának (kéretlen asszimilációjának, a fölérendelt csoportba való beolvastásának, integrációjának, illetőleg azzal való homogenizációjának) többé-kevésbé határozott, de ritkán kimondott szándékával együtt. Aki ilyen politikát folytat, az valamilyen magyarázattal, például a többség jogaira vagy a „társadalmi békére” hivatkozva ideig-óráig elfedheti ugyan valódi céljait, ám nagyon is tudja, hogy mit akar. Azt akarja, hogy

¹ A szerző: Gulyás Éva (állam- és társadalomelmélet, NKE Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, doktorjelölt, Gulyas.Eva@uni-nke.hu).

a másik csoport mint csoport az adott területen szűnjön meg létezni. Az etnocídium így végül is – mint sokan állítják – olyan népirtás, amibe konkrétan nem hal bele senki, a nép mégis megsemmisül. Vagyis az etnocídium – Robert Jaulin klasszikus megfogalmazásával élve (melyet később még külön tárgyalok) – kulturális genocídium.²

Az így értelmezett etnocídium más és több, mint a társadalmi nyomás hatására zajló *spontán* asszimiláció és a többnyire politikai-állami eszközöket igénybe vevő *kényszerített* asszimiláció. A spontán (önkéntes és békés) asszimiláció többnyire természetes folyamat, és a kölcsönös változásokat, sőt változatosságot feltételezve sokakat nem is zavar. Úgy gondolják, hogy – bizonyos mennyiségi határokon belül – az része a népek természetes változásának, mozgásának, migrációjának és keveredésének.³ A kényszerített asszimiláció megítélése ezzel szemben már közel áll az etnocídiuméhoz. A felszínen, vagyis a „történések szintjén” azonban nehéz megkülönböztetni azokat. Ez azért van így, mert – túl azon, hogy mindkét esetben két vagy több *aszimmetrikus* viszonyban álló közösség interakciójáról van szó, amelynek végén az egyik identitása elveszik – a megvalósításukra irányuló politikai *eszközök* nagyon hasonlítanak, sok esetben szinte ugyanazok. Ezek az eszközök annak elérését célozzák, hogy a csoport veszítse el kultúráját, műveltségét, nyelvét, vallását, múltját és emlékeit.

² E gondolat fellelhető a hazai szakirodalomban is. „Az etnocídium kulturális genocídium, a kulturális genocídium pedig a népirtás egyik formája”; vö. Mírnics Károly: *Kisebbségi sors. Tanulmányok*. Újvidék, Fórum Kiadó, 1993. 51. és ugyanígy: A nemzeti kisebbségek asszimilációja a jugoszláviai és a nemzetközi jogelmélet tükrében. *Regio. Kisebbségtudományi Szemle*. 2. évf. 1991/ 1. sz. [-]. (Mint az a következőkből nyilvánvaló lesz, e tétel első felét („az etnocídium kulturális genocídium”) lényegében osztom, a második felét illetően azonban azt állítom, hogy az etnocídium esetén a „genocídium” szó nem a tényekre vonatkozik, hanem egy kifejezett vagy hallgatóságos célra.)

³ „Pozsony valamikor német volt, ma zömében szlovák. Sopron valamikor német volt, és valamennyire magyar, most zömében magyar és kevésbé német. Kismarton valamikor magyar volt, ma német és kevésbé magyar” – fogalmazott például egy mélyinterjú elemzéssel készült empirikus vizsgálat intejúalánya, majd így folytatta: „Az asszimiláció mindig kétirányú, gazdagítjuk egymást. Ha a mai magyarságot nézed, abban a sváb eredetű dolog, a német eredetű dolog, a szlovák eredetű dolog, a román eredetű dolog mindig fölfedezhető”; vö. Kende Anna – Kosztandinidisz Diana – Szilassy Eszter: Asszimiláció és kisebbségi identitás. *Jel-Kép. Televízió. Rádió. Sajtó*. 9. évf. 1999/2. szám (79-92) 85.

Az eszközök skálája meglehetősen változatos: az ajánlott, sőt kötelezővé tett névhasználatól és az egyházszervezet átalakításától⁴ az iskolák, nemzeti színházak és múzeumok korlátozásán vagy felszámolásán, a kívánatos szakáll-, frizura-, vagy ruhaviselettől a nemzeti értelmiség sorsának befolyásolásán át a templomok bezárásáig és a falvak elpusztítását eredményező vidékrendezési tervekig tart. E politikai folyamatok menete és dinamikája, s az abban alkalmazott eszközök köre sokszor attól függ, hogy az így elnyomni, beolvasztani vagy megsemmisíteni kívánt népnek volt-e korábban állama vagy más politikai szervezete, vagy ilyenrel sosem rendelkezett, hogy korábbi államát teljesen vagy csak részben veszítette-e el, s hogy ha van „anyaország”, az milyen politikai viszonyban áll az őt asszimilálni vagy megsemmisíteni kívánó állammal.

Leggyakrabban mindkét esetben a nyelvet támadják. Ennek szám-talan módja van: korlátozzák az asszimilálni vagy felszámolni kívánt közösség anyanyelv-használatát a nyilvános társadalmi terekben, az ún. félig privát-, félig közzszférákba tartozó érintkezés során, például az üzleti életben; vagy az ún. állami kényszerhelyzetet jelentő szituációkban (állami kórházakban, iskolákban, stb.) Mai viszonyok között elterjedt módszer, hogy korlátozzák a közösség reprezentációját a közszolgálati médiában, megszüntetik vagy diszkriminatív módon csökkentik köz-művelődési intézményeik és iskoláik közösségi forrásokból való finanszírozását, felszámolják könyvtáraikat, átírják iskolai tananyagaikat, utcáik, településeik, folyóik és hegyeik nevét, sőt beszántják temetőiket is. Az alkalmazott eszközök közül néhány – így a munkavállalás korlátozása, más tulajdonkorlátozások vagy a közigazgatás területi egységeinek olyan átszervezése, amelynek végeredményeként a kialakítandó egységek nem igazodnak a nemzeti csoportok által lakott terület határai-

⁴ Érdekes, de a névhasználatot és az egyházszervezetet ugyanazon okból tekintik fontosnak: az emberek neve és vallása személyiségük legbensőbb magjához tartozik, s ezáltal identifikációjuk döntő tényezője. Az eszközhasználat sokszor megmutatja a politikai különbségeket is: a különböző a névváltoztatási (névmagyarosítási, név-németesítési vagy visszanémetesítési, névszlovákosítási stb.) „mozgalmak” az asszimilációs *társadalmi* nyomás eszközei, a névviselési szabályoknak a domináns csoport nyelvi szabályai szerinti alakítása (a férjezett nők családneve, az ún. atyai név felvétele, a kisebbségi nyelvből származó személynevek felvételének tilalma vagy korlátozása terén) asszimilációra irányuló vagy etnocídiumot sejtető *politikai-jogi kényszert* jelentenek.

hoz, vegyes nemzetiségű területeken pedig bizonyos csoportok minden egységben kisebbségbe kerülnek, s így képviseleti demokrácia esetén is leszavazhatók – az etnikai és nemzeti elnyomás következő fokozataihoz (diszkrimináció, etnikai tisztogatás) vezetnek át.

Az eszközök hasonlósága ellenére azért a kétféle politika között vannak különbségek. A kényszerített asszimiláció során az asszimiláló csoport kultúráját a befogadóénál alacsonyabb rendűnek tartják, esetleg valamilyen más okból alulértékelik (például azt mondják rá: elmaradott, archaikus, nem felel meg a modernizálódó világ követelményeinek), de nem veszik semmibe, az etnocídium esetében ezzel szemben teljesen értéktelennek tekintik, olykor meg is alázzák, és meg kívánják semmisíteni. Az asszimiláció esetén továbbá bizonyos feltételek esetén (mint a szóban forgó csoportok száma, stb.) olykor még a népek egybeolvasásáról is szó lehet; szemben az etnocídiummal, ami „siker esetén” az egyik csoport, vagy annak jelentős (például valamely államhatáron belüli) része megsemmisülésével jár.

Az „etnocídium” lehetőségét említésszerűen a „genocídium” szót megalkotó Raphaël Lemkin vetette fel, 1944-ben, amikor *annak ún. iker-fogalmaként utalt rá.*⁵ Az új terminust használták az ENSZ genocídium egyezményének előkészítése során is, 1947-ben, az egyezménytervezethez készített szakértői jelentésben és annak ún. főtítkári kommentárjában. Ebben a R. Lemkin, H. D. de Vabres és V. Pella által készített szakértői jelentésben – a „fizikai” vagy „biológiai” genocídiumra vonatkozó, az ENSZ Közgyűlés által 1948-ban szó szerint elfogadott szöveg

⁵ A *genocídium (népirtás) fogalmát megalkotó Lemkin megjegyezte, hogy azt nevezhetnénk etnocídiumnak is: „Ugyanezt a gondolatot fejeznék ki – jegyezte meg egy lábjegyzetben – az etnocídium is, ami a görög *ethnos* (nép) és a latin *cide* (ölés) összetétele.”* Vö. Lemkin, Raphaël: *Axis Rule in Occupied Europe. Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress.* Washington, DC, Carnegie Endowment for International Peace, 1944. (reprint kiadása: Clark, New Jersey, The Lawbook Exchange, 2005. (Samantha Power új bevezetőjével) ²2008. (William A. Schabas bevezetőjével), 79. A szakirodalomban megjegyzik, hogy a „kulturális örökség pusztítására” utaló tartalom Lemkinnek már az egyik korai munkájában, a még varsói ügyészként és a lengyel szabadegyetem előadójaként Madridban tartott 1933-as előadásában (*Acts Constituting a General (Transnational) Danger Considered as Offences Against the Law of Nations*) megjelent.

mellett (egy tervezett önálló cikkelyben) – ott állt a „kulturális genocídium” tilalma is. Eszerint

„kulturális népirtásként” büntetendő „bármely olyan szándékos cselekmény, amelyet a csoport tagjainak nemzeti vagy faji eredete, vagy vallásos hite okán a céllal követtek el, hogy elpusztítsák valamely nemzeti, faji vagy felekezeti csoport nyelvét, vallását vagy kultúráját, mint amilyen

- (a) a csoport nyelvhasználatának eltiltása a mindennapi érintkezésben vagy az iskolai oktatásban, valamint a csoport nyelvéen történő nyomtatás és kiadványterjesztés megtiltása,
- (b) a csoport könyvtárainak, közgyűjteményeinek, iskoláinak, történelmi műemlékeinek, vallásgyakorlásra szánt helyeinek vagy más kulturális intézményeinek vagy tárgyainak az elpusztítása vagy használatuk megakadályozása.”⁶

A korabeli politikai és jogpolitikai megfontolások között az ENSZ tagállamai elégségesnek látták a különböző kiemelt csoportok fizikai integritásának védelmét, s ez a javaslat nem került be az 1948-as genocídium egyezmény végleges szövegébe.⁷

Az ezt követő két évtizedben megfeledkeztek a kulturális népirtásnak erről a régi, lemkiní felfogásáról. Az etnocídium gondolatát így valójában a francia etnológusok és antropológusok fedezték fel újra és terjesztették el az 1970-es években. Ebben és a fogalom széles körű elfogadtatásában a legnagyobb szerepet Robert Jaulin francia etnológus játszotta, aki több éves dél-amerikai megfigyelései során személyesen megtapasztalta a Catatumbo folyó völgyében élő, már régóta keresztény vallásra térített, Észak-Kelet-Kolumbiában és Nyugat-Venezuelában őshonos bari indiánoknak, egy ún. motilon népnek a többségi fehér bőrű lakosságban való teljes feloldódását. Az ennek előmozdítására irányuló politikát – mint „erőszakos (kikényszerített) asszimilációt” – elő-

⁶ *Draft Convention on the Crimes of Genocide*, U.N. ESCOR, 5th Sess., U.N. Doc. E/447 (1947) 26-28., elérhető: https://digitallibrary.un.org/record/611058/files/E_447-EN.pdf

⁷ Lásd erről Kardos Gábor: A népirtás és a nemzetközi jog fejlődése. *Deliberationes*. 8. évf. 2015/2. szám, 25–29. és Sautman, Barry: Cultural Genocide in International Context. In: *Cultural Genocide and Asian State Peripheries*. Szerk.: Satmann, Barry. New York, Palgrave Macmillan, 2006. 1-38. kül. 3-7.

ször „kulturális bűnnek” mondta, majd etnocídiumnak nevezte el.⁸ Azt fejtegette, hogy a nyugati civilizáció nem ismeri el, értékén alul kezeli, végül pedig felszámolja a tőle független kulturális világokat; az etnocídium pedig az ilyen világokban élő népek gondolkodás- és életmódjának a megszüntetése.⁹

A fogalom elterjedésének jele, hogy – a dél-amerikai indián kultúra megsemmisülésére és a paraguay-i achék kiirtására exponáltan – a nemzetközi szervezetek is elkezdtek foglalkozni a kérdéssel. Az UNESCO ún. Latin-Amerika-konferenciáján kiadott San Jose-i deklaráció (1981) szerint az etnocídium „azt jelenti, hogy egy etnikai csoporttól megtagadják azt a jogot, hogy a saját nyelvén, akár egyénileg, akár csoportosan élje, fejlessze és továbbadja a saját kultúráját”. A deklaráció szerint „ez az emberi jogok súlyos megsértését jelenti.” A konferencia résztvevői ezek után azt is kijelentették, tévesen, hogy „az etnocídium, azaz a kulturális genocídium, a nemzetközi jog megsértése, miként a népirtás, melyet az ENSZ genocídium egyezménye elítél”.¹⁰

⁸ Lásd Jaulin, Robert: *La paix blanche. Introduction à l'ethnocide*. Párizs, Seuil, 1970, két kötetben: ²1974. Ennek folytatása a Jaulin által szerkesztett a *La de civilisation. Politique et pratique de l'Ethnocide* (Brüsszel, P.U.F. 1974) című kötet, amelynek tíz tanulmánya közül ötnek a szerzője ugyancsak Robert Jaulin. A kötet többi szerzője – például Philippe Lukacs, Darcy Ribeiro, Aldona Januszewsky – ugyancsak etnológusok, valamint kulturális és politikai antropológusok voltak. Magát a fogalmat egyébként a Clifford Geertz által sokat dicsért és bírált francia antropológus, Pierre Clastres fejtette ki bővebben; lásd Clastres, Pierre: *Ethnocide. Art & Text*. 28. évf. 1988. 51-71., ami egy 1974-ben megjelent francia nyelvű tanulmány fordítása. Lásd még ehhez Novic, Elisa: *The Concept of Cultural Genocide. An International Law Perspective*. Oxford, Oxford University Press, 2016. 35-35.

⁹ Nem sokkal halála előtt Jaulin – egy Jean-Toussaint Desantival társszerzőségben írt kötetben – összefoglalta és értékelté korábbi nézeteit, s filozófiai magasságokba emelte az etnocídium leírását; vö. Jaulin, Robert – Desanti, Jean-Toussaint: *L'univers des totalitarismes. Essai d'ethnologie du non-être*. Párizs, L. Talmart, 1995. A filozófiai elemzés során az etnocídium az „én” (*soi*) kiterjesztése folyamatában szerepet játszó, a „kulturális mássághoz” való nem-viszony (annak tagadása) sémájaként értelmezett totalitarizmus része lett.

¹⁰ A San Jose-i deklaráció szövegét idézi Schabas, William: *Genocide in International Law. The Crimes of Crimes*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000. 189. A kiváló nemzetközi jogász ehhez rögtön hozzátette: „a kulturális genocídium természetesen nem jelenti a nemzetközi jog megsértését, mivel nincs olyan nemzetközi egyezmény, ami büntetendő cselekménynek nyilvánítaná, s a fentiek fényében ráadásul valószínűleg

Az 1980-as és 1990-es években az *etnocídium*, illetőleg a *kulturális genocídium* fogalma általánosan használatba jött, mint egy politikai irány, a Közép- és Kelet-Európában új erőre kapott homogenizáló nemzetpolitika kritikája. A kifejezések elterjedésében szerepet játszott, hogy többek szemében alkalmasnak tűnt a jogi jellegű kisebbségvédelem megalapozására. Hazai szakirodalmunkban például Gehér József – nyilvánvalóan a határon túli magyarság helyzetet és viszonyait látva – azt vetette fel, hogy mivel „a létezéshez való jogot a kulturális népirtással is tagadni lehet”, fel kellene eleveníteni e fogalom korábbi elgondolását, és „javasolni kellene nemzetközi egyezménybe ... foglalását”.¹¹ Egyes szerzők, így Kartag-Ódri Ágnes újvidéki jogász – elméletileg-fogalmilag talán nem a legtisztább módon, de politikailag egyértelműen – az identitáshoz való jogot részben „a kulturális »etnocídium« elleni védelemhez való jogként” határozták meg.¹²

De nemcsak a magyar szerzők körében vetődött fel e régi kifejezések és tervezett tilalmak felelevenítésének lehetősége, hanem szélesebb körű nemzetközi jogi diskurzusban is. Tartalmazta azokat már az őshonos népek jogairól és védelméről szóló ENSZ-nyilatkozat (UNDRIP) 1994-es tervezete¹³ is. A szöveg 7. cikke eredetileg így szólt:

nem lehetne úgy érvelni, hogy valamilyen szokásnormának kellene kitöltenie azt a hézagot, amit az egyezmény e kérdésben hagy”; vö. Schabas: *idézett mű* (2000), ugyanott. (A „fentiek fényében” az ENSZ 1947-es tervezetére utalt.)

¹¹ Gehér József: A kulturális népirtás fogalma és tilalmának jogi lehetőségei. *Kisebbségkutatás*. 1991–1992/4. szám, 392–393. és *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 2. évf. 1991/3. szám (194–201.) 197. és 201.

¹² Vö. Kartag-Ódri Ágnes: A csoportidentitás és a kisebbségi kulturális jogok. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 9. évf. 1998/1. szám, (151–167.) 165., valamint ezzel szövetszerűen egyezően (s csak hevenyészve utalva az előbbi írásra) Felföldi Enikő: A kisebbségi jogok, a kisebbségek kulturális identitása és a kulturális jogok a nemzetközi jogban. *Kisebbségkutatás*. 11. évf. 2002/3. szám (728–742) 732.

¹³ *Draft United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*, drafted by The Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities Recalling resolutions 1985/22 of 29 August 1985, 1991/30 of 29 August 1991, 1992/33 of 27 August 1992, 1993/46 of 26 August 1993, presented to the Commission on Human Rights and the Economic and Social Council at 36th meeting 26 August 1994 and adopted without a vote.

„Az őshonos népeknek kollektív és egyéni joguk van arra, hogy ne legyenek kitéve etnocídiumnak és kulturális genocídiumnak, ideértve minden olyan magartással szembeni védelmet,

- (a) aminek az a célja, hogy megfossza őket különálló népként való integritásuktól, kulturális értékeiktől és etnikai identitásuktól;
- (b) aminek az a célja, hogy megfossza őket földjeik, területeik és forrásaik birtokától;
- (c) ami a népességmozgatás olyan formáját ölti, ami jogaik alá-
ásását vagy megsértését célozza vagy eredményezi;
- (d) ami más kultúrákkal vagy életformákkal történő – a törvény-
hozási, közigazgatási vagy más intézkedések által rájuk erőltetett – asszimiláció, vagy az azokkal való integráció formáját
jelenti; és
- (e) az ellenük irányuló propaganda volna.”

A 2007-ben végül is elfogadott UNDRIP-deklaráció-szöveg¹⁴ e bonyolult és bonyolultsága ellenére is nagyon általános megfogalmazású cikket már nem tartalmazta. A végleges szöveg¹⁵ csak annyit mondott ki: az őshonos népeknek joguk van arra, hogy ne kényszerítsék őket asszimilációra. Vagyis az ENSZ Közgyűlés ismét elvetette az etnocídium és a kulturális genocídium meghatározását, s annak tilalma nem lett nemzetközi jogi egyezmények része.

Ennek ellenére nem-jogi fogalomként széles körben használják, többnyire a következő tartalommal. Amíg a genocídium – legalábbis lényege szerint – emberek ezreinek legyilkolása valamely nép kiirtásá-

¹⁴ Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa még 1982-ben létrehozott egy munkacsoportot az őshonos népesség helyzetének vizsgálatára. Ez 1993-ra elkészített egy tervezetet, és benyújtotta azt jóváhagyásra ENSZ Gazdasági és Szociális Tanács egyik albizottságának, amely 1994-ben elfogadta, majd továbbította az ENSZ Emberi Jogi Bizottsághoz. Ez 1995-ben munkacsoportot hozott létre a szöveg vizsgálatára. Az Emberi Jogi Bizottság helyét később átvevő ENSZ Emberi Jogi Tanácsa 2006-ban jóváhagyta ugyan a tervezetet, de az arról való végső döntést elnapolták az ENSZ Közgyűlés 2007-es ülészákáig. Az őshonos népek jogairól és védelméről szóló deklarációt (UNDRIP: United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples) végül is 2007-ben fogadták el.

¹⁵ Vö. *Resolution adopted by the General Assembly 61/295. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. 13 September 2007.* szeptember 13. Interneten elérhető: <http://www.un-documents.net/a61r295.htm>.

nak céljával, addig az etnocídium egy *kultúra megsemmisítése*, az emberek „lelkének meggyilkolásával”,¹⁶ de lényegében ugyanazzal a céllal.

Ez a célra utaló utóbbi kitétel talán feleslegessé teszi a vitát *Martin Shaw* angol szociológus azon nézetével, miszerint az *etnocídium* „kulturális genocídiumként” való feltüntetése (vagyis olyan represszióként való bemutatása, amelynek során nem követnek el fizikai erőszakot) félrevezető, mert a genocídiumnak is mindig megvan a maga kulturális dimenziója, vagy inkább előzménye.¹⁷ *Shawnak* persze igaza van abban, hogy akik ki akarnak irtani egy népet, azok a tömeggyilkosságok előtt felszámolják iskoláit, háttérbe szorítják vagy egyenesen betiltják vallását, korlátozzák könyvkiadását és a nyilvános társadalmi terekben megtiltják nyelvének használatát. De az is igaz, hogy ugyanilyen eszközöket használhatnak azok is, akik nem legyilkolni, hanem „csak” csendesen felszámolni akarnak egy nemzetiséget, etnikumot vagy kisebbséget. Vagyis a genocídium fizikai támadásokban tetet öltő részét rendszerint a támadott csoport kultúrájának tagadása, semmibe vétele majd elnyomása előzi meg (mondhatjuk úgy is: a genocídium előtt, annak részeként ott van egy radikális, gyorsan lezajló heves etnocídium), ám ebből még nem következik, hogy az etnocídium mindig genocídiumban végződik. Az etnocídium csendes, de kitartó kulturális elnyomás, meghatározott célokkal.

Az etnocídium továbbá nem egyszerűen egy kultúra felszámolása, hanem valamely nép, nemzet vagy etnikum önazonossága fenntartásához szükséges kulturális minták semmivé tétele, és az azok fenntartásához szükséges intézmények (iskolai oktatás, könyvnyomtatás, média, nyelv, nemzeti nyelven zajló vallásgyakorlás) lassú felszámolása. Ha valamely nép kulturális mintáit csak egyféle intézményrendszer tartja fenn, s más intézmény nem tudja átvenni annak szerepét, akkor az etnocídium történelmi léptékben kivételesen gyorsan is végbe mehet. (Példa az ellenkező esetre: amikor a nagyhatalmak letörölték a térképről a „lengyel államot”

¹⁶ Gyakran idézik e tekintetben a spanyol jogtörténész, Bartolomé Clavero kiélezett megállapítását: „a genocídium során embereket gyilkolnak, azt etnocídium során pedig a társadalmi kultúrát ölik meg az egyéni lelkek meggyilkolásán keresztül”; vö. Clavero, Bartolomé: *Genocide or Ethnocide, 1933-2007. How to Make, Unmake, and Remake Law with Words*. Milánó, Giuffrè Editore, 2008. 100.

¹⁷ *Shaw, Martin: What is Genocide*. Cambridge, Polity Press, 2013. 64-67.

mint – egyebek mellett – kulturális mintákat fenntartó intézményt, e mintákat csaknem egy évszázadon keresztül a lengyel katolikus egyház tartotta fenn.) A fogalom elterjedésének ez az általános, közelebről nem meghatározott és rugalmasan alakítható tartalom az egyik oka.

Álljon itt néhány példa, melyek az etnocídium-fogalom széles körű alkalmazhatóságát, s jelentésének a kényszerített asszimilációval való részleges átfedését jelzik.

Így ennek segítségével írták le a Ceaușescu-féle *falurendezési tervet*, s általában az 1990 előtti (olykor emellett az azt követő) *romániai nemzeti-ségpolitikát*. „A kulturális népiértés során – írta például a kanadai születésű német-magyar újságíró, Szóci Árpád – nemzetiségi iskolákat zártak be, vagy román osztályokat létesítettek olyan iskolákban, amely addig kizárólag magyar (német, ukrán, stb.) nyelvű volt. Kisebbségi kulturális intézményeket szüntettek meg, és általában olyan légkört teremtettek, amelyben az egyén úgy érezte, hogy előre jutására csak akkor van lehetőség, ha beolvad a többségbe.”¹⁸ Ugyanígy fogalmazott Görömbei András magyar irodalomtörténész is: „a nyolcvanas évekre ily módon a nemzetiség léte-zése teljességgel lehetetlenné vált Romániában. A nemzetiségek vagy asszimilálódtak, vagy elmenekültek a »kulturális etnocídium« elől, vagy teljes reménytelenségben magukba zárkóztak”.¹⁹ A szomszédos államok főhatalma alá került *felvidéki, délvidéki és kárpátaljai magyar kisebbséget* sújtó kényszerített asszimiláció értékelésekor gyakran előfordult és előfor-dul ma is annak etnocídiumként való értékelése: „A kisebbségi magyar-ságot napjainkban etnocídium, sőt bizonyos értelemben a genocídium is sújtja” – fogalmazott a VII. Anyanyelvi Konferencia és a Magyarok III. Világkongresszusa közös nyilatkozata 1992-ben.²⁰ A publicisztikában többen etnocídiumról beszéltek a 2009-es szlovákiai nyelvtörvény első

¹⁸ Szóci Árpád: *Temesvár. A romániai forradalom kitörésének valódi története*. Nagyvárad, Partium Kiadó 2013 – Bloomington, iUniverse, 2013. 20.

¹⁹ Görömbei András: Az erdélyi magyar irodalom Magyarságtudatának elemei. *Irodalom és nemzeti önismeret*. h.n. k.n. (elérhető az interneten: <http://gorombeiandras.hu>).

²⁰ A nyilatkozatot 1992. augusztus 16-án adták ki Esztergombna. Hasonló minősítés-ként lásd még Durai Miklós: Az etnocídium rendszertana [előszó *Bene Éva: Megdőlt az életfa című könyvéhez*]. In: Durai M.: *Riadó! Vágják alattunk a fát! Beszédék és értekezések 2005-2006*. Budapest, Szabad Tér, 2006. 337-341.

formájának jellemzésekor,²¹ amint nyolc évvel később ugyanezt tették a moszkvai képviselők is a politikában az ukrán oktatási törvény kapcsán.²²

A valamilyen módon és mértékben már asszimilált nyugat-európai népek körében elsősorban a katalánok, a wales-iek, baszkok és gascogne-iek esetén emlegetnek olykor etnocídiumot. Ebből – kiegészítve azzal a körülménnyel, hogy például a francia nyelvet őrző québec-iek esetén ezt nem teszik – arra következtethetünk, hogy e népek nyelvének visszaszorulása vagy eltűnése ösztönzi a szóhasználatot. S valóban, az etnocídiumot többen is az ún *linguacídium* párjának tartják.

Globális viszonylatokban etnocídiumnak mondják a *tibeti* kultúrának a kínai megszállással összefüggő fokozatos eltűntetését és a több ezer kolostor elpusztítását;²³ a kulturális vagy általában a nemzeti emlékezet tárgyi emlékeinek felszámolását, például a temetők elpusztítását, mint amilyen az egykori julfai temető megsemmisítése volt a mai Azerbajdzsán területén,²⁴ valamint az Iszlám Állam iraki és szíriai területeken zajlott pusztításait²⁵ is.

A Japánban (elsősorban Hokkaidón), a Kurili-szigeteken, Kamcsatkán, sőt (kisebb részben) az Amur-völgyben őshonos *ainu* nép nagy része a XX. század folyamán ugyancsak beolvadt az őket körülvevő népekbe, elsősorban a japánba, amit sokan ugyancsak etnocídiumnak

²¹ Vö. „Budapest Analyses”: Az államnyelvről szóló törvény Szlovákiában. *Gondola*. 2009. szeptember 2. [<https://gondola.hu>, 66850. számú cikk].

²² MTI-hír: „Az ukrainai oroszok elleni »etnocídiummal« vádolta meg Kijevet az ukrán oktatási törvény miatt az orosz Állami Duma által szerdán elfogadott nyilatkozat”. MTI, 2017. szeptember 27.

²³ Lásd erről Davidson, Lawrence: *Cultural Genocide*. New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 2012. különösen 89–111. („The Chinese Assimilation of Tibet” című fejezet) és Sautman, Barry: „Cultural Genocide” and Tibet. *Texas International Law Journal*. 38. évf. 2003/2. szám, 183–231.

²⁴ Lásd erről [n.n.]: Egy kulturális genocídium intó példája. *Erdélyi Örmény Gyökerek* [Budapest]. 19. évf. 2015. 217. szám, 23–24.

²⁵ Vö. Besenyei Fruzsina Tünde: A nemzetközi kulturális örökség- és műkincsvédelem terrorizmus általi fenyegetettsége az Iszlám Állam példáján keresztül. *Diskurzus* [Győr]. 5. évf. 2015/különszám, 3–12.

tekintenek.²⁶ Ugyanezt állították a Tajvan őshonos népéről, a *juanzuminokról*²⁷ is, azzal, hogy ők a kínaiak részévé váltak. A hongkongi egyetemen oktató kanadai-amerikai politológus, Barry Sautman szerint ilyen „kulturális genocídiumokra” elsősorban a hagyományos ázsiai államalakulatok perifériáin került sor: az ainuk, a juanzuminok mellett ugyanis ez lett a sorsa egyes *nyugati pápua* népcsoportoknak, az indiai *nágáknak* és a tibetieknek is.²⁸

Amíg az Egyesült Államok területén élt indiánok kapcsán mind a szakirodalom, mind a publicisztika genocídiumról szokott beszélni, a *kanadai indiánok* vonatkozásában gyakrabban említenek etnocídiumot. Ez az ún. bentlakásos indián iskolák (*Indian Residential Schools*) létrevezethető vissza, amelyek az indián családokból kötelező jelleggel kiemelt, gyakorlatilag a családotól évekre elszakított gyermekeknek adtak a domináns kanadai értékrendet közvetítő képzést 1876 után, mintegy száz évig. Ezek az iskolák – melyek számát 3 és 6 ezer közé, az ott élt és tanult gyermekek számát pedig mintegy 150 ezerre teszik, s amelyeket a keresztény egyházak tartottak fenn – döntő szerepet játszottak a kanadai indiánok asszimilálásában; a kritikusok szerint az ellenük végrehajtott kulturális etnocídiumban. Létüket utóbb „nemzeti bűncselekménynek” minősítették,²⁹ Kanada miniszterelnöke 2008-ban nyilvánosan bocsána-

²⁶ Lásd erről Sjoberg, Katarina: *The Return of Ainu. Cultural Mobilization and the Practice of Ethnicity in Japan*. Amsterdam, Harwood Academic Publisher, 1993. 44-45. és 84-96. (az ainu etnikumról), 116-128 (beolvadásukról), valamint 174-180. (a megmaradt ainuk etnikai politikájáról)

²⁷ A *juanzuminokról* (vagy *yuan zhu minokról*) lásd a *The Other Taiwan, 1945-92*. Szerk. Rubinstein, Murray A. New York, Routledge (impr.), 1994, 2016. című kötet Shih-Chung Hsieh által írott 15. fejezetét: „From Shanbao to Yuanzhumin. Taiwanese Aborigines in Transition”. Ősi szertartásaikról lásd Rudolph, Michael: *Ritual Performances as Authenticating Practices. Cultural Representations of Taiwan's Aborigines in Times of Political Change*. Münster, LIT Verlag, 2008.

²⁸ Sautman, Barry: *Cultural Genocide and Asian State Peripheries*. New York, Palgrave, 2006. 1-38. (a kérdés általános vonatkozásairól) és 39-271. (az említett népcsoportokról).

²⁹ Milloy, John: *A National Crime. The Canadian Government and the Residential School System, 1879 to 1986*. Winnipeg, University of Manitoba Press, 1996. Lásd még a kérdéstről MacDonald, David B. – Hudson, Graham: *The Genocide Question and Indian Residential Schools in Canada. Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*. 45. évf. 2012/2. szám 427-449.

tot kért azért, mert sokáig hallgattak róluk, sőt a parlament létrehozott egy tényfeltáró és megbékélést elősegítő bizottságot is.³⁰

Amint az a példák mentén kirajzolódik, az etnocídium-fogalomban három dolog keveredik:

- a) az *intézmények* felszámolásán keresztül zajló radikális *kulturális elnyomás*, melynek fő formája az anyanyelvi diszkrimináció, de ezen túl számos más eszköze is van,
- b) a tradicionális *életformák* átalakításával kikényszerített lassú *asszimilációs* nyomás, a hagyományos európai agrárius vagy falusi életforma mellett ideértve az indián-törzsi életformákat is, a módszereket illetően pedig a különböző konformitás-kényszereket és az ún. kulturális és életformabeli ellenminták terjesztését is, valamint
- c) a tárgyi értékek által is megtestesített *kulturális örökség elpusztítása*: a könyvtárak bezárása, a csoport múltját szimbolizáló hősök eljelentéktelenítése, a temetők felszámolása és így tovább.³¹ Ez utóbbit sokan olyan új fogalmak kialakításával ragadták meg, mint a *memoricídium* (a csoport-émlékezet megsemmisítése), *libricídium* (könyvtárpusztítás) vagy a *linguacídium* (az ősi nyelv erőszakos visszaszorítása).³²

A közös nyelv korlátozása azért jelenti az etnocídium legsúlyosabb esetét, mert mind a három területen – az intézmények felszámolása, az asszimilációs nyomás és a kulturális örökség pusztítása – ez az elnyomás lehatékonyabb és legfájdalmasabb formája. Ezért az e területen érvényesülő asszimilációs nyomást többen *nyelvi genocídiumnak*³³

³⁰ Záró dokumentumuk a *They Came for the Children. Canada, Aboriginal Peoples, and Residential Schools Public Works & Government Services Canada*, 2012 címen jelent meg.

³¹ A fogalmi tartalom sokféleségéről lásd Novic, Elisa: *The Concept of Cultural Genocide. An International Law Perspective*. Oxford, Oxford University Press, 2016. kül. 122–168.

³² A linguacídiumról lásd Jacobs, Stephen L.: Language death and revival after cultural destruction. Reflection of a little discussed aspect of Genocide. *Journal of Genocide Research*. 7. évf. 2005/3. szám, 423–430.

³³ Lásd Kontra Miklós: A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai / megvalósításai. *Kritika*. 38. évf. 2009/5. szám, 22–25. Egy ezzel kapcsolatos, rész-

nevezik, amely a saját nyelv elvétele révén pusztít el egy népet. Szerepe azért olyan jelentős, mert a közösség életében a nyelv – mint Schöpflin György fogalmazott³⁴ – „a kommunikáció eszköze, amelyen keresztül az egyén az államhoz kapcsolódik; ugyanakkor ezzel párhuzamosan az etnikai reprodukció – az etnikai önazonosság-tudat kifejezésének és fenntartásának – egyik legfontosabb eszköze is”.

Előfordulhat persze, hogy egy nép önálló nyelv nélkül is megtartja nemzeti sajátosságait vagy azok jelentős részét (az írek például angolul beszélve is írek, Liszt Ferenc magyarul nem beszélve is magyar), de ez inkább kivétel, semmint főszabály. A nemzet – legalábbis mi, magyarok a hagyomány szerint így gondoljuk³⁵ – főszabály szerint „a nyelvében él”³⁶

ben publicisztikai vita részleteit lásd Kontra Miklós: Nyelvi genocídium az oktatásban a Kárpát-medencében. *Magyar Tudomány*. 2009/1. sz. és *FÓRUM. Társadalomtudományi Szemle*. 9. évf. 2009/4. sz., Pelle János: Népszámlálás: népirtás? *Kritika*. 2012/1. szám, Kontra Miklós: Népszámlálás és nyelvi genocídium. *Kritika*. 41. évf. 2012/3. szám, 32.

³⁴ Vö. Schöpflin György: *A modern nemzet*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 160. E gondolat Thomas Wilson érsek 1724-es megállapításáig is visszavezető, aki úgy fogalmazott, hogy a „egy jó nyelv egyszerre megbecsülése és szolgálója a nemzetnek”; idézi Percy, Carol – Davidson, Mary Catherine: *The Languages of Nation*. Bristol, Multilingual Matters, 2012. 177.

³⁵ Egyesek felvetik, hogy a „nyelvében él a nemzet” szólás Montesquieu-ig vezethető vissza: *la langue, c'est la nation* (a nyelv maga a nemzet) – fogalmazott állítólag. Én azonban Montesquieu szövegeiben, bár sokáig kerestem, nem találtam azt. S ha a fordulat jellege alapján valaki azt esetleg Ernest Renantól eredeztetné, az egészen biztosan téved. Ő ugyanis így fogalmazott: „a nemzet, hogy úgy mondjam, spirituális egység, mely inkább az akaraton alapul, mint a nyelven”; idézi (a híres 1882-es *Qu'est-ce qu'une nation?* című munkájából) Edwards, John: *Sociolinguistics. A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 77.

³⁶ A rendszerint Széchenyinek tulajdonított szólást a magyar irodalom számos klasszikusa megfogalmazta: „nemzeti életet nyelv nélkül gondolni sem lehet” (*Kölcsey Ferenc*), „az egészséges nemzetiség ... fő kísérője a nemzeti nyelv, mely míg az fennmarad a nemzet is él” (*Széchenyi István*: *Hitel, 1930*; rendszerint erre vezetik vissza a „nyelvében él a nemzet” fordulatot), „a nyelv teszi a nemzetet” (*Kisfaludy Károly*), „a nyelv a lelke a nemzetnek” (*Kisfaludy Sándor*), „élni fog nyelvében ... még soká a nemzet!” (*Arany János*). Első megfogalmazása – Grétsy László szerint – Kövály László *Székelyhonról* című írásában (Kolozsvár, 1842) található: „Ha bémegyünk egy fővárosba, s látni akarjuk a nemzetet, színházát keressük fel. ... Színészet által terjed a nyelv. Nyelvében él a nemzet. Legyen nálunk is országosan ápoltt színház, s nem fogják Erdélyt kerülni színész gyermekei.” Lásd erről Balázs Géza: *Anyanyelv-művelés. Valóság*. 48. évf. 2005/5. 83-98.